

اثر بخشی نظام حل و فصل اختلاف

در سازمان تجارت جهانی

همایون مافی*

محمد جواد حاجی حسینی**

چکیده

نظام حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی در نتیجه دور مذاکرات اروگوئه و استقرار سازمان تجارت جهانی به وجود آمد. مهم‌ترین اهداف تشکیل این سازمان ایجاد سازوکاری مؤثر برای حل و فصل دوستانه اختلافات، کاهش دامنه اقدامات یکجانبه و استفاده از سیستم چند جانبه حل و فصل اختلافات می‌باشد. در واقع، یکی از نقایص گات (موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت) ۱۹۴۷ عدم وجود یک روش منسجم حل و فصل اختلاف به صورت قضایی بوده است. این نقص در مذاکرات دور اروگوئه رفع شد و نظامی مؤثر و فراگیر برای حل و فصل اختلافات ایجاد شد. در این مقاله به دنبال پاسخ به این پرسش هستیم که آیا نظام حل و فصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی می‌تواند نقشی مؤثر در حل و فصل اختلافات تجاری ایفا کند یا خیر؟ در نهایت چنین نتیجه گرفته می‌شود که با توجه به دو ابزار اصلی استفاده از نظام حل و فصل اختلاف و نظارت بر اجرای آرا و احکام صادره، سازمان تجارت جهانی نقشی مؤثر در حل و فصل منصفانه اختلافات تجاری ایفا می‌کند. به عبارت دیگر، همه اعضای سازمان تجارت جهانی حق توسل به رکن حل اختلاف و اقامه دعوی در آن را دارند. از طرف دیگر، رکن حل اختلاف با صلاحیت اجباری خود در مرحله اجرای احکام وظیفه نظارت بر اجرای آرا و احکام را در سازمان تجارت جهانی و جلب رضایت دولت شاکی بر عهده دارد.

واژگان کلیدی

سازمان تجارت جهانی، حل و فصل اختلافات، مذاکرات دور اروگوئه، هیئت رسیدگی، رکن استیناف

* دانشیار حقوق تجارت بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران

Email: hmynmafi@gmail.com

** دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران

Email: Javad.hosseini5@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۲/۶/۲۴

تاریخ ارسال: ۹۲/۲/۱۰

جستار گشایی

تفاهم‌نامه که قواعد حل و فصل دعاوی را مشخص کرده، در ۲۷ ماده تنظیم شده است. برعکس، در گات ۱۹۴۷ موارد حل و فصل اختلافات فقط در دو ماده ۲۲ و ۲۳ گنجانده شده بود. به موجب تفاهم‌نامه سازمان تجارت جهانی، یک رکن حل و فصل اختلاف ایجاد گردید که مسئولیت اصلی آن اجرای قواعد و رویه‌های قابل اعمال بر اختلافاتی است که طبق هر یک از اسناد حقوقی سازمان تجارت جهانی بروز می‌کند.

بدین ترتیب، رکن حل و فصل اختلاف دارای صلاحیت انحصاری برای تشکیل هیئت رسیدگی، تصویب گزارش‌های هیئت رسیدگی و رکن استیناف و نظارت بر اجرای احکام و توصیه‌ها و تجویز اقدامات تلافی‌جویانه در صورت عدم اجرای توصیه‌های هیئت رسیدگی و رکن استیناف گردید. مبنای اصلی نظم تجاری جهانی حکومت قواعد حقوقی بر روابط تجاری بین‌المللی است (Stoll and Steinmann, 1999, p. 408). سازمان تجارت جهانی دو وظیفه عمده بر عهده دارد: قانون‌گذاری و قضایی. وظیفه قانون‌گذاری آن به دلیل اینکه سازمان تجارت جهانی مرجعی است که در آن توافق‌نامه‌های تجاری تصویب می‌شود و وظیفه قضایی آن به وسیله ساختار حل و فصل اختلاف به اجرا

در آخرین دور مذاکرات موسوم به دور اروگوئه^۱، کشورهای عضو موافقت‌نامه عمومی راجع به تعرفه و تجارت (گات)^۲ و تعدادی دیگر از کشورها در هشتمین دور مذاکرات تجاری در سپتامبر ۱۹۸۶ در مفصل‌ترین و پیچیده‌ترین مذاکرات راجع به اقتصاد و تجارت بین‌الملل شرکت نمودند. سند نهایی آن به وسیله کشورهای مشارکت‌کننده در ۱۵ آوریل ۱۹۹۴ (۲۶ فروردین ۱۳۷۳) در مراکش امضا شد و سازمان تجارت جهانی^۳ رسماً در اول ژانویه ۱۹۹۵ موجودیت یافت (نمابندگی تام‌الاختیار تجاری ج.ا.ایران، ۱۳۷۳، ۱۸). از نتایج مهم مذاکرات دور اروگوئه، تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل و فصل اختلافات می‌باشد. موافقت‌نامه تأسیس سازمان تجارت جهانی به طور برجسته‌ای موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت را بسط و بهبود بخشید. کشورهایی که به عضویت سازمان تجارت جهانی در می‌آیند، باید تمام دعاوی مربوط به تجارت و جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری خود را در قالب این سازمان حل و فصل کنند. این

1. The Uruguay Round Negotiations
2. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)
3. World Trade Organization (WTO)

در می‌آید. این امر یکی از ویژگی‌های اساسی جدید در نظام تجاری چندجانبه معاصر به شمار می‌رود (Lida, 2004, p. 207).

۱- توسعه نظام حل اختلاف

در متن تفاهم‌نامه حل اختلاف، کشورهای عضو ملزم هستند مواد ۲۲ و ۲۳ گات سابق را رعایت کنند. این دو ماده که خطوط اصلی و کلی حل اختلاف در چارچوب گات سابق را مشخص می‌کنند، به رویه‌ها و طرق اجرا و قواعد حل اختلاف هیچ اشاره‌ای ندارند (کدخدایی، ۱۳۷۶، ص ۱۳۱ و دژم خوی، ۱۳۸۵، صص ۴۸۵-۴۸۴). تمام اعضای سازمان تجارت جهانی تعهدات مندرج در تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف را همزمان با پیوستن به سازمان تجارت جهانی پذیرفته‌اند. از طرف دیگر، گات ۱۹۹۴ مشتمل بر تمام اسناد و تصمیمات حقوقی مربوط به گات ۱۹۴۷ نیز هست. بنابراین، تمام تفاهم‌نامه‌ها و تصمیمات مربوط به حل اختلاف در گات ۱۹۹۴ مورد قبول اعضا واقع شده است. به این ترتیب، مبنای حقوقی نظام حل و فصل اختلافات سازمان تجارت جهانی وسیع‌تر و قانونمندتر از سیستم حل اختلاف در گات ۱۹۴۷ است (Vermulst & Driessen, 1995, p. 153). همچنین در کنفرانس میان‌دوره‌ای دور اروگوئه در سال ۱۹۸۹ سند

موقت بهبود رویه حل اختلاف به تصویب رسید. این سند با استفاده از نتایجی که تا آن زمان در مذاکرات دور اروگوئه حاصل شد، اصلاحاتی در نظام حل و فصل ایجاد کرد (Petersmann, 1994, p. 1188). بر اساس تصمیم مورخ ۲۲ فوریه ۱۹۹۴ تا زمان لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه تأسیس سازمان تجارت جهانی بنابراین بود که قواعد و رویه‌های گات ۱۹۴۷ در مورد حل اختلافات نافذ باشد. اما بر اساس ماده ۳ تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلاف^(۱)، دولت‌های متعهد تبعیت خود را از اصولی که در مورد مدیریت اختلافات بر اساس مواد ۲۲ و ۲۳ گات ۱۹۴۷ اعمال می‌شد و قواعد و رویه‌هایی که در سند مزبور تکمیل شده یا تغییر یافته‌اند، اعلام داشتند (پورسید، ۱۳۷۵، ص ۲۲).

۱-۱. اجباری بودن مکانیسم حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی

موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت موسوم به گات ۱۹۴۷ فاقد مقررات جامع و گسترده در مورد حل و فصل اختلافات بین اعضا بود. لذا، سازوکار حل و فصل اختلاف گات از نقائص جدی رنج می‌برد. قواعد و مقررات راجع به رسیدگی به اختلافات تجاری در بین

اعضای گات صرفاً در مواد ۲۲ و ۲۳ پیش‌بینی شده بود. بنابراین، یکی از ایرادات اساسی در نظام حل و فصل اختلاف گات فقدان قواعد حل اختلاف منسجم و عدم وجود یک تشکیلات ثابت در رسیدگی به اختلافات مطروحه بود. از طرف دیگر، وجود قاعده تصمیم‌گیری به صورت اجماع، رسیدگی و اتخاذ تصمیم را به علت امکان رأی منفی با چالش مواجه می‌کرد.

گات پس از اجرا، چندین بار مورد تجدید نظر و اصلاح واقع شد. آخرین و هشتمین دور مذاکرات موسوم به مذاکرات دور اروگوئه در ۱۵ آوریل ۱۹۹۴ میلادی با صدور سند نهایی^۴ ضمن اعلام تغییرات اساسی در مقررات گات سازمان جدیدی به نام سازمان تجارت جهانی را معرفی نمود. این سند علاوه بر آنکه ساختار اداری گات را تغییر داد، طی ضمائم سعی نمود از طریق ایجاد نهادهای جدید، توانمندی و کارایی سازمان تازه تأسیس تجارت جهانی را بهبود بخشیده و انتقادات وارد به نظام قبلی را مرتفع سازد (کدخدایی، ۱۳۷۶، ص ۱۳۰).

موافقت‌نامه تأسیس سازمان تجارت جهانی یک موافقت‌نامه بین‌المللی است و تنها نسبت به دولت‌های عضو و قلمروهای گمرکی

اعمال می‌گردد. دیوان دادگستری اتحادیه اروپا در این باره اظهار می‌دارد: "هدف موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی، تنظیم و اداره روابط تجاری و اقتصادی بین دولت‌ها و سازمان‌های منطقه‌ای اقتصادی می‌باشد، نه حمایت از اشخاص خصوصی. بنابراین، تنها اعضای این سازمان‌ها حق دسترسی به سازوکار حل و فصل اختلاف را دارند" (فورگس، ۱۳۸۷، صص ۲۶-۲۵).

حل و فصل اختلاف بین دولت‌ها به دو طریق امکان پذیر است: یا به شکل داوری و یا از طریق قضایی. البته در سال‌های اخیر اهمیت و تأثیر حل و فصل اختلافات از طریق روش قضایی افزایش قابل توجهی داشته و رشد آن کاملاً محسوس بوده است. نظام حل و فصل اختلافات سازمان تجارت جهانی پرچم‌دار این تکامل در روابط بین‌المللی بین دولت‌هاست. این نظام در حقیقت تکامل یافته نظام گات است که از اواخر سال ۱۹۴۷ تا تشکیل سازمان تجارت جهانی به حیات خود ادامه داده است (Van Den Bossche, 2006, pp. 175-176).

مکانیسم حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی در تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف که ضمیمه دوم موافقت‌نامه تأسیس سازمان تجارت جهانی محسوب می‌شود

4. The Final Act of the Uruguay Round

پیش‌بینی شده است. تفاهم‌نامه حل‌وفصل اختلاف نقطه عطف مهمی در زمینه نظام حل‌وفصل اختلاف می‌باشد. با تشکیل سازمان تجارت جهانی و نظام حل‌وفصل اختلافات جدید این تفاهم‌نامه علاوه بر اختلافات ناشی از موافقت‌نامه تأسیس سازمان تجارت جهانی حاکم بر حل اختلاف سایر موافقت‌نامه‌های تحت پوشش تفاهم‌نامه مثل موافقت‌نامه تجاری چندجانبه، موافقت‌نامه‌های تجاری میان چند طرف، موافقت‌نامه‌های راجع به تجارت کالا و خدمات و موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری نیز می‌باشد. سؤال این است که آیا نظام حاکم بر حل‌وفصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی از ویژگی اجباری برخوردار است یا جنبه اختیاری دارد؟ مکانیسم حل‌وفصل اختلاف سازمان تجارت جهانی را باید یک سازوکار اجباری محسوب کرد، زیرا توسل به سایر شیوه‌های حل اختلاف به استثنای مقررات تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر نظام حل اختلاف مجاز نمی‌باشد. در مقایسه با گات، نظام حل‌وفصل اختلاف سازمان تجارت جهانی را می‌توان به علت برخورداری اعضا از حق درخواست ایجاد یک هیئت رسیدگی، امکان استیناف از تصمیم هیئت مذکور، وجود یک مکانیسم

اجباری (منع کوشش‌های یکجانبه اعضا در حل‌وفصل اختلاف) و جامع (اعمال سیستم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی به کلیه موافقت‌نامه‌های دور مذاکرات اروگوئه) و پیش‌بینی یک چارچوب زمانی دقیق برای جریان کار هیئت رسیدگی منسجم‌تر از نظام حل اختلاف در گات قلمداد کرد. مکانیسم اجرای تصمیمات و تکلیف دولت‌ها به پذیرش اجباری یک مرجع قضایی فراملی و اجرای اجباری تصمیمات آن یکی از کلیدی‌ترین نکات نظام حل اختلاف در سازمان تجارت جهانی است (پورسید، ۱۳۷۶، ص ۳۶).

۱-۲. کارآمدی نظام حل‌وفصل اختلاف سازمان تجارت جهانی

اندکی پس از پایان دور توکیو در سال ۱۹۷۹، برخی از رهبران سیاسی بر ضرورت آغاز دور مذاکرات دیگری تأکید کردند. این مذاکرات که در سپتامبر ۱۹۸۶ آغاز شده بود، رسماً در اجلاس وزرا در آوریل ۱۹۹۴ در مراکش پایان یافت و منجر به شکل‌گیری ۲۲ موافقت‌نامه و ۲۶ هزار صفحه جداول تعرفه‌ها و خدمات کلی به‌وسیله ۱۱۱ شرکت‌کننده در شهر ماراکو مراکش گردید. یکی از مقولاتی که در دور اروگوئه مورد توجه قرار گرفت، قواعد حل‌وفصل اختلاف بود، به‌ویژه با توجه به اینکه عموماً پذیرفته شده بود که قواعد

موجود گات در این خصوص دارای نواقص جدی است (جکسون، ۱۳۸۲، صص ۱۷۹-۱۷۸) از جمله ویژگی‌های تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی این است که روش کار روشن‌تر و نتیجه رسیدگی‌ها نیز قابل پیش‌بینی‌تر شده است. همین شفافیت و ضمانت اجراهای مؤثر برای اجرای تصمیمات رکن حل اختلاف، رغبت بیشتری برای کشورها در الحاق به سازمان تجارت جهانی ایجاد کرده است. یکی دیگر از خصوصیات تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف در دور اروگوئه، تشکیل رکن حل اختلاف است که همان شورای عمومی سازمان تجارت جهانی است که علاوه بر آنکه به عنوان رکن سیاست‌گذار عمل می‌کند، مرجعی است که بر روند حل اختلاف نیز نظارت دارد (مگی، ۱۳۷۶، ص ۷۴). عموماً این مسئله مورد قبول است که دستاورد موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی تقویت نظام تجاری چند جانبه از طریق ایجاد یک مکانیسم مؤثر حل و اختلاف به وسیله تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف است. تفاهم‌نامه با ترمیم نقائص گات ۱۹۴۷ به معرفی تعدادی از ویژگی‌های جدید در سازمان تجارت جهانی از جمله خصیصه شبه قضایی مکانیسم حل و فصل اختلاف پرداخت. در میان نوآوری‌های نوین می‌توان از

چارچوب زمانی حل و فصل اختلاف، حق بر ایجاد یک هیئت رسیدگی به درخواست عضو شاکی، پذیرش خود به خود آرای هیئت‌های رسیدگی، ایجاد یک رکن استیناف دائمی برای استماع آرای هیئت‌های رسیدگی و رویه‌های مؤثر در اجرای احکام و توصیه‌های هیئت رسیدگی و رکن استیناف شامل اختیارات بر اقدامات تلافی‌جویانه و قواعد خاص در مورد اقدامات تلافی‌جویانه متقابل در شرایط خاص نام برد. بر اساس این ویژگی‌ها تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف را می‌توان سریع‌ترین و کارآمدترین نظام حل و فصل اختلاف موجود در میان سازمان‌های بین‌المللی ارزیابی کرد (Narayanan, 2003, p. 1). در ارزیابی کارآمدی نظام حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی ذکر این نکته ضروری است که آیا اعضای سازمان به فوریت اقدامات لازم را برای رعایت تعهدات خود اتخاذ می‌کنند. حل فوری اختلافات اعضای سازمان تجارت جهانی تضمینی مؤثر در راستای عملکرد سازمان محسوب می‌شود. بند یک ماده ۲۱ تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف در این خصوص مقرر می‌دارد: به منظور حل مؤثر اختلافات به نفع تمام اعضا رعایت فوری توصیه‌ها یا احکام

رکن حل اختلاف جنبه اساسی دارد (Davey, 2005, pp. 1, 3).

۲- امتیازات ارکان حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی

یکی از انتقاداتی که بر نظام قبلی حل اختلاف در گات می‌شد، آن بود که تمایل شدیدی به استفاده از مقامات دولتی که بی‌طرفی آنان اغلب محل تردید بود، وجود داشت. از سال ۱۹۹۴ به بعد به دنبال اصلاحی که در نظام حل و فصل اختلاف صورت گرفت، بیشتر متخصصان مستقل و غیر دولتی برای عضویت در هیئت‌های رسیدگی انتخاب شدند و لذا این انتقادات کمی رنگ باخت. همچنین در نظام حل و فصل، رکن استیناف، پدیده‌ای جدید است. کشوری که بر اساس گزارش هیئت رسیدگی خاطی شناخته می‌شود، می‌تواند به مرجع استیناف رجوع کند. اینکه رکن استیناف تا کجا و در چه ابعادی در مورد واقعیات و حقایق بازبینی و تجدید نظر خواهد کرد، موکول به نظر خود او و حسب مورد خواهد بود (مگی، ۱۳۷۶، ص ۹۳). در مرحله بعد گزارش هیئت رسیدگی و هر آنچه در مرحله استیناف به دست آمده، همگی به شورای عمومی که به شکل رکن حل و فصل اختلاف عمل می‌کند، تسلیم شده و شورا

نسبت به آن مذاقه خواهد کرد و جز در صورتی که به اتفاق، گزارش هیئت را رد کند، آن را تأیید و تصویب می‌کند (Jackson, 1995, p. 20 & Marceau, 1995, p. 155). شورای عمومی یک مرجع تصمیم‌گیری مستقل است و توصیه‌های هیئت‌های نخستین هیچ تأثیری در نظر و تصمیم او ندارد، مگر اینکه خود او آنها را بپذیرد و مورد قبول قرار دهد. قصور و تخلف از نظر شورا می‌تواند به اقدام تلافی‌جویانه منتهی شود.

۲-۱. رکن حل اختلاف

رکن حل اختلاف یا شورای عمومی^(۲) بر اساس بند ۳ ماده ۴ موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی به عنوان یک مرجع دائمی برای حل اختلاف عهده‌دار رسیدگی به اختلافات حاصله میان اعضا می‌باشد. رکن حل و فصل اختلاف اغلب به عنوان "جوهر سلطنتی"^۵ موافقت‌نامه‌های دور اروگوئه مورد تمجید واقع شده است (Hauser and Zimmermann, 2003, p. 241). مطابق ماده ۴ موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی، دو مرجع یا شورای عالی مسئول اداره آن می‌باشند:

نخست، کنفرانس وزرا که متشکل از نمایندگان تمام دول عضو می‌باشد و هر دو

سال یکبار تشکیل جلسه می‌دهد و وظیفه آن اتخاذ تدابیر و تصمیمات لازم برای اداره سازمان تجارت جهانی است.

دومین مرجع، شورای عمومی است که در فواصل بین جلسات کنفرانس وزیران وظایف تفویض شده به آن را اجرا می‌کند. یکی از وظایف شورای عمومی، انجام وظیفه به عنوان مرجع حل اختلاف می‌باشد، از جمله وظایف شورای عمومی به‌عنوان رکن حل و فصل اختلاف عبارت‌اند از تشکیل هیئت رسیدگی و رکن استیناف، تصویب گزارش‌های هیئت رسیدگی و رکن استیناف، نظارت بر اجرای احکام و توصیه‌ها و نیز تعلیق امتیازات یا سایر تعهدات مندرج در موافقت‌نامه اصلی و تجویز اقدامات تلافی‌جویانه. رکن حل اختلاف تنها مرجعی است که اختیار تام ایجاد هیئت‌های رسیدگی متشکل از متخصصان برای بررسی اختلاف بین اعضای سازمان تجارت جهانی را بر عهده دارد. پذیرش و یا عدم پذیرش یافته‌های این هیئت و نتایج استیناف در مورد اختلاف نیز به عهده رکن حل اختلاف است (ایروانی، ۱۳۸۰، ص ۹۲). در مکانیسم حل اختلافات گات، رسیدگی‌ها بین شورای گات و کمیته‌های تشکیل شده طبق مجموعه مقررات

دور توکیو تقسیم شده بود (یزدان‌پناه و صادقی یارندی، ۱۳۷۶، ص ۷۴).

۲-۲. هیئت رسیدگی به حل اختلاف

در صورت شکست مذاکرات بین کشورهای درگیر اختلاف، دولت خواهان می‌تواند از مرجع حل اختلاف تقاضای تشکیل هیئت رسیدگی را بنماید و رکن حل اختلاف در اولین جلسه خود تشکیل یا عدم تشکیل هیئت را تصویب خواهد کرد، مگر اینکه اجماع بر خلاف تأسیس هیئت رسیدگی باشد که به آن اجماع معکوس می‌گویند (Komuro, 1995, p. 22). هر هیئت رسیدگی متشکل از سه عضو خواهد بود. با این وصف، طرف‌های اختلاف ظرف ده روز پس از تشکیل هیئت رسیدگی با توافق یکدیگر می‌توانند تقاضای افزایش اعضای هیئت مزبور به پنج نفر را مطرح کنند. اعضای هیئت از بین اسامی افراد واجد شرایط و با تجربه در زمینه تجارت بین‌الملل انتخاب می‌شوند.

اعضا حق مخالفت با نامزدهایی را که دبیرخانه اعلام کرده، ندارند و مطابق ماده ۸ بند ۷ تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حل اختلاف اگر ظرف ۲۰ روز از تشکیل هیئت در مورد آن توافق نشود، مدیر کل با

دولت مزبور، یکی از اعضای هیئت رسیدگی می‌تواند از کشورهای در حال توسعه انتخاب گردد. در تفاهم‌نامه حل‌وفصل اختلاف آمده است که چنانچه اختلاف یا اختلافاتی بین چندین عضو به طور مشابه وجود داشته باشد، بررسی تمامی اختلافات به وسیله یک هیئت واحد در موضوع فوق الزامی نبوده و تشکیل دو یا چند هیئت اگرچه اعضای آن حتی‌المقدور اعضای واحدی خواهند بود، امکان‌پذیر می‌باشد. از جمله وظایف هیئت رسیدگی می‌توان به ارزیابی عینی موضوع اختلاف مطرح‌شده نزد آن که شامل بررسی وقایع و نیز قابلیت اجرا و انطباق حقایق موضوع با مقررات مربوط در موافقت‌نامه‌های اصلی گات می‌شود، اشاره کرد (Qureshi, 1999, p. 302). اختلاف و دستیابی به یافته‌های دیگری که به رکن حل اختلاف در ارائه توصیه‌ها یا صدور احکام در موافقت‌نامه‌های تحت پوشش کمک کند، هیئت‌های رسیدگی همواره بر اساس ماده ۱۱ تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلافات عمل خواهند کرد.

مشورت دائمی به طرفین اختلاف و کمک به بهبود راه‌حل‌های مورد قبول طرفین از دیگر وظایف هیئت‌های رسیدگی است. بر این اساس، هیئت رسیدگی با ارائه گزارش

مشورت رئیس رکن حل اختلاف یا شورای عمومی، اعضا را تعیین خواهند کرد (پورسید، ۱۳۷۵، ص ۲۸).

به طور کلی، رسیدگی به دعاوی اشخاص خصوصی از نظر حقیقی و حقوقی (شرکت‌های صادرکننده و واردکننده) را نمی‌توان به طور مستقیم در سازمان تجارت جهانی اقامه کرد و صرفاً دعاوی این شرکت‌ها از طریق دولت متبوعشان در سازمان قابل طرح خواهد بود. البته دولت‌ها به دلیل آنکه در هیچ دعوایی که از پیش بازنده باشند، شرکت نخواهند کرد، لذا اسناد و مدارک اشخاص حقیقی را به دقت بررسی و چنانچه طرح دعوی در سازمان تجارت جهانی به نفع کشورش باشد، اقدام به این امر خواهد کرد (نیکبخت، ۱۳۸۲، ص ۸۷ و اش‌شمیتوف، ۱۳۹۰). اعضای هیئت رسیدگی باید در حوزه تجارت بین‌الملل واجد تجربه و تخصص کافی باشند، اعضای هیئت نباید تابعیت دولت‌های طرف اختلاف را داشته باشند. به هر حال، مشخص است که بی‌طرفی اعضای هیئت باید محرز باشد (کدخدایی، ۱۳۷۶، ص ۱۵۱). به موجب بند ۱۰ ماده ۸ تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلافات چنانچه یکی از طرف‌های درگیر از کشورهای در حال توسعه باشد، در صورت درخواست

۲-۳. رکن استیناف

یکی از ابداعات نظام جدید حل و فصل اختلافات قبول استیناف نسبت به نظرات هیئت رسیدگی بررسی کننده می باشد. رکن استیناف به وسیله رکن حل اختلاف تشکیل شده و دارای هفت عضو می باشد که در هنگام رسیدگی به اختلاف خاص، سه تن شرکت خواهند کرد. رکن حل اختلاف اعضا را برای مدت چهار سال منصوب می کند و انتصاب مجدد آنها فقط برای یک دوره دیگر بلا اشکال می باشد. اعضای رکن باید از مقامات شناخته شده و با تجربه لازم در حقوق تجارت بین الملل بوده و نباید به هیچ کدام از دول طرف اختلاف وابسته باشند. رکن استیناف باید ظرف شصت روز از تاریخ درخواست استیناف به وسیله عضو مربوط، نظر نهایی خود را اعلام کند. در صورتی که چنین کاری امکان پذیر نباشد، مراتب را به رکن حل اختلاف اطلاع دهد. از این رو، این مدت نباید از نود روز بیشتر شود. وظیفه ارگان استیناف تشخیص این است که آیا هیئت رسیدگی از اختیارات صلاح دیدی خود به درستی استفاده نموده است یا خیر. همچنین عضو استیناف کننده ملزم است به هنگام استیناف موارد زیر را مشخص نماید:

خود به رکن حل اختلاف، نقش همکار و مساعد را ایفا می کند تا رکن حل اختلاف بتواند به یک راه حل قابل قبول و منطقی و منطبق با مقررات دست پیدا کند. این هیئت همچنین پس از تشکیل می تواند هرگونه اطلاعاتی را از دول درگیر درخواست کند و یا مشورت های لازم را به آنها بدهد.

در یکی از پرونده های مطروحه تحت عنوان دعوی تون- دلفین (۱۹۹۱) آمریکا از صادرات ماهی تون مکزیکی به آمریکا به علت عدم رعایت استانداردهای زیست محیطی جلوگیری نمود. با درخواست مکزیکی هیئت رسیدگی تشکیل و اعلام داشت که آمریکا نمی تواند به دلیل عدم سازگاری مقررات این کشور با قوانین مکزیکی در زمینه تولید ماهی تون، محصولات مزبور از مکزیکی را تحریم کند. به عبارت دیگر، آمریکا مجاز نیست به موجب مقررات داخلی خود قواعد عمومی سازمان تجارت جهانی را در مورد واردات و صادرات کالا نقض نماید. این امر در تضاد آشکار با هدف اصلی نظام چند جانبه یعنی دستیابی به قابلیت پیش بینی از طریق مقررات تجاری است (رضایی، ۱۳۹۰، صص ۱۹۴-۱۹۳).

گزارشات هیئت رسیدگی در بن‌بست و انسداد قرار نگیرد. چنانچه گزارش رکن استینافی را رکن حل اختلاف تصویب کرد، اعضا مکلف به قبول بدون قید و شرط آن هستند. مگر اینکه ظرف مدت سی روز از توزیع گزارش، رکن حل اختلاف با اجماع تصمیم به عدم تصویب آن بگیرد (Wang, 1995, pp. 177- 178).

در دعوای میگو- لاک‌پشت (۱۹۹۷) کشورهای هند، مالزی، پاکستان و تایلند مشترکاً شکایتی را علیه امریکا مبنی بر ممنوعیت واردات برخی از میگوها و فرآورده‌های آن اقامه کردند. حمایت از لاک‌پشت‌ها دریایی که به صورت غیر عمدی به وسیله ماهیگیران میگو صید می‌شدند و نسل آنها در معرض انقراض قرار داشت، علت اصلی ممنوعیت واردات از کشورهای مزبور بود. در این قضیه هرچند امریکا از برنامه خود به موجب ماده ۲۰ گات دفاع کرد و بیان داشت که برای حفاظت از منابع طبیعی در حال انقراض می‌توان به محدودیت‌های تجاری دست زد، اما رکن استیناف در گزارش خود با شفافیت اعلام داشت که شیوه اعمال ماده ۲۰ نباید به گونه‌ای باشد که هدف و موضوع ایجاد سازمان تجارت جهانی را به زیر سؤال ببرد. حمایت از محیط زیست نمی‌تواند توسط امریکا به صورت

- اقدامات و موضوعات موجود در پرونده که به موجب آن هیئت رسیدگی ملزم به تصمیم‌گیری بوده است.

- نتایج عملی و حقوقی که هیئت رسیدگی ملزم به استنباط از آنها بوده است.
- مبنای حقوقی تجدید نظرخواهی و به خصوص موارد اشتباهی که هیئت رسیدگی بر اساس ماده ۱۱ تفاهم‌نامه حل‌وفصل اختلاف مرتکب شده است (رضایی، ۱۳۸۷، ص ۶۶).

برخلاف مرحله رسیدگی در هیئت رسیدگی که دولت ثالث تحت شرایط خاص حق ورود به دعوا را دارد، در مرحله استینافی طبق نسخه اصلاحی قواعد و تشریفات کاری ارگان استیناف که در تاریخ اول مه ۲۰۰۳ لازم‌الاجرا شده است، دولت ثالث می‌تواند ظرف مدت ۲۵ روز از تاریخ تقاضای استیناف قصد خود را جهت شرکت و حضور در فرآیند استیناف و جلسه محاکمه اعلام نماید (A WTO Secretariat, 2006, p. 66). رسیدگی در این رکن به صورت رسیدگی شکلی است و نه ماهوی. بنابراین، رکن استیناف می‌تواند تصمیمات هیئت رسیدگی را اجرا یا اصلاح نماید یا در غیر این صورت نقض کند و تصمیم جدیدی اتخاذ کند. اهمیت رکن استیناف این است که باعث می‌شود که

خودسرانه و غیر عادلانه به کار رود و بر خلاف تعهدات مندرج در ماده ۲ گات ۱۹۹۴ بین اعضای سازمان تبعیض قائل شود (رضایی، ۱۳۹۰، صص ۱۹۷-۱۹۵ و پناهنده، ۱۳۹۰، صص ۱۱۸-۱۱۷) در مجموع، رسیدگی رکن استیناف در کیفیت بخشی به گزارش‌های هیئت رسیدگی و پذیرش نهایی نتیجه رویه حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی تأثیری به سزا دارد.

۳. سایر اشخاص دخیل در حل و فصل اختلافات

۱-۳. داوران

جدا از رکن حل و فصل اختلاف، هیئت‌های رسیدگی و رکن استیناف اشخاص دیگری نیز در حل اختلاف بین اعضای سازمان تجارت جهانی مشارکت دارند. اعضای سازمان تجارت جهانی می‌توانند در صورت دستیابی به راه حل مرضی‌الطرفین اختلاف خود را از طریق داوری حل نمایند. داوری فنی است که هدف از آن حل و فصل یک موضوع راجع به روابط بین دو یا چند شخص است، توسط یک یا چند شخص دیگر به نام داور یا داوران که اختیارات خود را از یک قرارداد خصوصی اخذ می‌کنند و بر طبق آن قرارداد رأی می‌دهند، بدون آنکه دولت چنین تکلیفی را به آنان واگذار کرده باشد (صفایی،

۱۳۷۵، ص ۸۴). در رویه داوری طرفین خود در رسیدگی دخیل هستند و می‌توانند نسبت به انتخاب داوران و حدود اختیار آنان و آیین رسیدگی حاکم بر آن تأثیر گذارند. ماده ۲۵ تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلافات اشعار می‌دارد: "داوری سریع در چارچوب سازمان تجارت جهانی طریق دیگری برای حل اختلاف است که می‌تواند حل برخی اختلافات مربوط به موضوعاتی را که هر دو طرف به وضوح مشخص ساخته‌اند، تسهیل کند." برخی از ویژگی‌های داوری عبارت‌اند از: ۱. صلاحیت رکن داوری توسط طرفین دعوا تعیین می‌شود. ۲. داوران به وسیله اصحاب دعوا انتخاب خواهند شد. ۳. رکن داوری تنها برای استماع یک دعوای خاص ایجاد می‌شود. ۴. آیین رسیدگی قابل اعمال که رأی داوری بر مبنای آن صادر می‌شود، توسط طرفین اختلاف تعیین می‌شود. ۵. داور حق امتناع از صدور حکم را ندارد و امکان استیناف از رأی داوری نیز وجود ندارد. (A WTO Secretariat, 2006, pp. 24-25, Pescatore, 1993, pp. 27-28)

آرای داوری قابل تجدیدنظرخواهی نیستند، ولی طبق مواد ۲۱ و ۲۲ تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلافات به وسیله رکن حل و فصل اختلاف

به اجرا در می‌آیند. آرای داوری باید منطبق با موافقت‌نامه‌های تحت پوشش سازمان تجارت جهانی باشند و به رکن حل اختلاف و شورا یا کمیته موافقت‌نامه مربوطه اطلاع داده شود. قواعد راجع به پیگیری و نظارت بر اجرای احکام و توصیه‌ها با تغییرات ضروری جزئی در مورد آرای داوری نیز اعمال خواهند شد (McGovern, 1995).

۲-۳. کارشناسان

با توجه به ماهیت اختلاف بین طرفین که ممکن است مسائل موضوعی، فنی و تجاری باشد و اعضای هیئت رسیدگی قادر به درک و بررسی درست آن نباشند، در پیوست چهارم تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلافات استفاده از کارشناس پیش‌بینی شده است. به این ترتیب، هیئت رسیدگی می‌تواند از هر منبع مربوط (فرد یا رکن) اطلاعات و نظر فنی بخواهد. البته ممکن است که فرد یا رکن مزبور تابع یک دولت عضو باشد که در این صورت پیش از درخواست اطلاعات، مراتب به اطلاع آن عضو می‌رسد و این عضو موظف است فوراً و به طور کامل به درخواست فنی یا تجاری اعضای هیئت رسیدگی پاسخ دهد (A WTO Secretariat, 2006, pp. 25-26). در صورتی که هیئت رسیدگی درباره یک مسئله علمی

که یک طرف آن را مطرح کرده، اطلاعات بخواهد، می‌تواند کتباً از گروه کارشناسی درخواست گزارش مشورتی نماید. گروه‌های کارشناسی زیر نظر هیئت‌های رسیدگی قرار دارند که درباره شرح وظایف و رویه کار آنها تصمیم‌گیری خواهند کرد. برای عضویت در گروه کارشناسی بایستی شرایطی وجود داشته باشد که عبارت‌اند از: ۱. برخورداری از تجربه و موقعیت حرفه‌ای در زمینه مورد بحث. ۲. اعضای گروه کارشناسی نباید از مقامات دولتی طرف‌های اختلاف باشند. ۳. اعضای این گروه به صورت مستقل و نه به عنوان نمایندگان دولت‌ها خدمت خواهند کرد.

اصولاً طرف‌های اختلاف به اطلاعات ارائه‌شده به گروه کارشناسی دسترسی دارند، مگر آنکه این اطلاعات مزبور محرمانه باشد. در این حالت، بدون اجازه رسمی دولت، سازمان یا شخص ارائه‌کننده، اطلاعات افشا نخواهد شد. در صورتی که اطلاعاتی از گروه کارشناسی تقاضا شود، دولت، سازمان یا شخص عرضه‌کننده، به طور محرمانه خلاصه‌ای از این اطلاعات را ارائه می‌کند. در نهایت گروه کارشناسی، گزارش نهایی را تهیه و علاوه بر هیئت رسیدگی برای طرف‌های اختلاف نیز ارسال خواهد کرد. این گزارش

صرفاً جنبه مشورتی دارد و برای هیئت رسیدگی ایجاد الزام نمی‌کند (Van den Bossche, 2006, p. 266).

۴- اجرای احکام و توصیه‌ها

اجرای احکام و توصیه‌ها یکی از ترتیبات پیش‌بینی شده در تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف است که برای تضمین رعایت توصیه‌ها و احکام مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این ترتیبات کوشش شده است اقدامات متقابل به عنوان حربه‌ای برای تضمین حل و فصل اختلافات یا تضمین اجرای احکام سازماندهی شود. به عبارت بهتر، اقدامات می‌تواند از اقدامات یکجانبه دولت‌ها که می‌تواند آثار سوئی بر تجارت بین‌الملل داشته باشد، جلوگیری کند. ترتیبات پیش‌بینی شده به سه شکل در تفاهم‌نامه ذکر شده است: در مرحله اول زمان اجرای حکم یا توصیه را دولت خاطی مشخص می‌کند، یعنی معلوم می‌کند برای اجرای احکام و توصیه‌ها به چه زمانی احتیاج دارد. با توجه به آنکه دولت خاطی ممکن است که این مهلت را به صورت غیر معقول طولانی کند و منجر به عدم توافق گردد. در مرحله دوم، دولت خاطی و شاکی با توافق یکدیگر زمان اجرای حکم یا توصیه را مشخص می‌کنند. چنانچه مذاکرات مؤثر واقع نگردد، در مرحله سوم موضوع به داوری

ارجاع خواهد شد، یعنی طرفین از یک داور تقاضا خواهند کرد که مشخص کند در چه مدت زمانی دولت خاطی باید مبادرت به اجرای حکم یا توصیه کند (ممتاز، ۱۳۷۵، ص ۱۵).

۴-۱. مهلت اجرای احکام و توصیه‌ها

برای تضمین حل اختلاف مؤثر، رعایت فوری توصیه‌ها یا احکام ضروری است. بدین ترتیب، رکن حل اختلاف خود بر اجرای توصیه‌ها و احکام نظارت خواهد کرد. عضو ذی‌ربط باید ظرف ۳۰ روز تصمیم خود مبنی بر اقدام فوری در جهت انطباق با موافقت‌نامه را به اطلاع هیئت رسیدگی برساند (پورسید، ۱۳۷۵، ص ۳۱). چنانچه اقدام فوری مقدور نباشد، مهلت معقولی داده خواهد شد. نحوه تعیین مدت به صورت زیر است:

(۱) فرصتی که توسط عضو مربوط پیشنهاد می‌شود و رکن حل اختلاف آن را تصویب می‌کند.

(۲) فرصتی که توسط طرف‌های اختلاف ظرف ۴۵ روز پس از تاریخ تصویب توصیه‌ها و احکام مورد تراضی قرار می‌گیرد.

(۳) در فرصتی که ظرف ۹۰ روز پس از تاریخ تصویب توصیه‌ها و احکام توسط داوری لازم‌الاتباع تعیین می‌شود. در فرض اخیر،

باشد، مسئله اجرای توصیه‌ها و احکام صادره شش ماه پس از تاریخ تعیین فرصت معقول در دستور کار جلسات رکن حل‌وفصل اختلاف قرار خواهد گرفت و تا اجرای کامل آن در دستور کار باقی خواهد ماند. حداقل ۱۰ روز قبل از تشکیل هر یک از جلسات رکن حل‌وفصل اختلاف، عضو ذی‌ربط کتباً گزارشی را در مورد پیشرفت اجرای توصیه‌ها و احکام، به این رکن ارائه خواهد کرد. این تشریفات نقش مهمی را در اعمال فشار چندجانبه بر عضو مربوطه بازی می‌کند (رضایی، ۱۳۹۰، ص ۲۴۹).

۳-۴. جبران خسارت و تعلیق امتیازات

جبران خسارت در مفهوم موسع یعنی اعاده وضعیت به حال سابق و یا پرداخت غرامت، اما جبران خسارت در مفهوم مضیق، جبران خسارت در معنای پرداخت غرامت است. پرداخت غرامت شکلی از جبران خسارت است که با پرداخت پول صورت می‌گیرد. غرامت تنها برای زیان‌های بالفعل پرداخت می‌شود و نه برای زیان‌های بالقوه (رضایی، ۱۳۹۰، ص ۲۵). براساس موافقت‌نامه حل‌وفصل اختلاف اجرای کامل توصیه‌ها و انطباق آن با اقدامات دولت‌های متعاقد از اهمیت زیادی برخوردار است. بنابراین، چنانچه ظرف مهلت معقولی

چنانچه طرفین نسبت به انتخاب یک داور ظرف مدت ۱۰ روز به توافق نرسند، دبیرکل سازمان تجارت جهانی بعد از مشورت با طرفین ظرف ۱۰ روز داور را تعیین خواهد کرد. مدت معقول برای اجرای توصیه‌های هیئت رسیدگی یا ارگان استیناف نباید بیش از ۱۵ ماه از تاریخ تصویب رأی هیئت رسیدگی یا ارگان استیناف باشد. با این حال، این مدت می‌تواند تحت شرایطی، کاهش یا افزایش پیدا کند. اصولاً دآوری باید ظرف ۱۵ ماه از تاریخ تشکیل هیئت رسیدگی انجام گیرد. به استثنای شرایط خاص، مهلت اجرای احکام و توصیه‌ها نباید از ۱۸ ماه تجاوز نماید. در عمل نیز مهلت‌های اعطاشده بین ۸ و ۱۵ ماه می‌باشد (فورگس، ۱۳۷۸، صص ۹۶-۹۵ و Cameron, 1999, p. 293).

۲-۴. پی‌گیری و نظارت بر اجرای احکام و توصیه‌ها

بند یک ماده ۲ و بند ۶ ماده ۲۱ تفاهم‌نامه حل‌وفصل اختلاف اشعار می‌دارد یکی از وظایف مهم رکن حل‌وفصل اختلاف نظارت و مراقبت بر اجرای توصیه‌ها و احکام می‌باشد. هر عضو می‌تواند مسئله اجرای توصیه‌ها و احکام را در هر زمان پس از تصویب آنها در رکن حل‌وفصل اختلاف مطرح نماید. در صورتی که رکن حل‌وفصل اختلاف تصمیم دیگری اتخاذ نکرده

توصیه‌ها و احکام اجرا نشود و ظرف ۲۰ روز از خاتمه این مدت بر سر جبران خسارت تراضی حاصل نگردد، دولت شاکی می‌تواند از رکن حل و فصل اختلاف برای تعلیق اجرای امتیازات یا سایر تعهدات کسب اجازه کند. در این صورت ظرف ۳۰ روز پس از خاتمه مهلت معقول اجازه تعلیق داده می‌شود؛ مگر اینکه تصمیم به رد آن گرفته شود (Maituoshita et al, 2006, pp. 117-118).

اصولی که برای تعلیق باید در نظر گرفته شوند، عبارت‌اند از:

(۱) تعلیق در همان بخشی از امتیازات یا تعهدات به عمل می‌آید که نقض صورت گرفته است.

(۲) اگر امکان تعلیق در آن بخش عملی یا مؤثر نباشد، اجازه تعلیق در سایر بخش‌های همان موافقت‌نامه داده می‌شود.

(۳) اگر تعلیق در بخش‌های دیگر همان موافقت‌نامه مؤثر یا عملی نباشد یا اوضاع و احوال وخیم باشد، اجازه تعلیق امتیازات یا تعهدات در مورد سایر بخش‌ها صادر می‌شود. همان‌طور که قبلاً گفته شد، چنانچه گزارش‌های پانل از طرف دولت واردکننده زیان اجرایی نگردد، طرف مقابل می‌تواند به اقدام تلافی‌جویانه مبادرت کند.

با توجه به بند ۳ ماده ۲۲ تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلافات، سه نوع اقدام تلافی‌جویانه و یا تعلیق ترتیبات تعرفه‌های تجاری و گمرکی و امتیاز به شرح زیر پیش‌بینی شده است که در صورت عدم امکان اجرای اقدام متقابل نوع اول، اقدامات نوع دوم و سوم امکان اجرا می‌یابند:

اقدام متقابل هم‌عرض^۶: در این قسم، دولت خواهان باید در درجه اول دقیقاً امتیازی را تعلیق نماید که از سوی دولت خواننده نقض شده است. مثلاً چنانچه موضوع نقض مقررات در خصوص کالا بوده، باید اقدام تلافی‌جویانه نیز در خصوص کالا به عمل آید و نه خدمات.

اقدام متقابل مشابه^۷: در این نوع، دولت خواهان باید چنانچه شق اول قابل اجرا نباشد، حتی‌المقدور سعی نماید تا آن را در خصوص اقلام یا بخشی متفاوت ولی مشابه در همان قرارداد اجرا کند. مثلاً چنانچه نقض مقررات در خصوص کالای هم‌عرض امکان‌پذیر نباشد، طرف دیگر می‌تواند نسبت به اقدام متقابل در خصوص کالای دیگر ولی در قرارداد متفاوت با آنچه که نقض شده است، اقدام کند.

اقدام متقابل متفاوت^۸: چنانچه دو قسم اول امکان‌پذیر نباشند، اقدام تلافی‌جویانه می‌تواند در

6. Parallel Retaliation
7. Cross Sector Retaliation
8. Cross Agreement Retaliation

بیشتری از لحاظ نحوه رسیدگی نسبت به نظام سابق گات دارد. نظام حل و فصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی با تکیه بر حکومت قانون در مقایسه با نظام حل و فصل اختلاف گات ماهیت قضایی به خود گرفته است و جنبه سیاسی ندارد. اختلافات با مراجعه به قدرت اقتصادی دولت‌های عضو فیصله داده نمی‌شود، بلکه تصمیمات با رجوع به قواعد توافق‌شده قبلی حل و فصل می‌گردد. در این راستا، رکن حل و فصل اختلاف به عنوان یکی از ارکان اصلی تجارت بین‌المللی در اجرای وظایف خود با ایجاد هیئت‌های رسیدگی و رکن استیناف نظارت بر اجرای احکام و توصیه‌ها را نیز بر عهده دارد. بدین ترتیب، پدیداری الزاماتی مانند توسل به نظام حل و فصل اختلاف در صورت نقض تعهدات به وسیله عضو خاطی و پایان دادن به اقدام غیر قانونی عضو مزبور هدف اصلی نهاد حل و فصل اختلافات در سازمان تجارت جهانی است. نظارت و مراقبت بر اجرای احکام و توصیه‌های هیئت‌های رسیدگی و رکن استیناف را باید تضمینی مؤثر در حل و فصل اختلافات مربوط به تجارت بین‌الملل در نظام حقوقی سازمان تجارت جهانی محسوب کرد.

- در نظام حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی امکان انسداد احکام وجود

خصوص موضوعی متفاوت مثلاً خدمات و از قراردادی متفاوت با آنچه که نقض گردیده، به عمل آید. شایان ذکر است که تقسیم‌بندی اخیر، اگرچه با مخالفت تعدادی از دول شرکت‌کننده در مذاکرات دور اروگوئه روبه‌رو شد، اما بنابر اصرار ایالات متحده امریکا در متن تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف وارد گردید (کدخدایی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۴، پناهنده، ۱۳۸۹، ص ۱۰۸ و Komuro, 1995, p. 60). در سازمان تجارت جهانی اصول و قواعد تعلیق متفاوت از حقوق بین‌الملل می‌باشد. در حقوق بین‌الملل اقدام متقابل یا مقابله به مثل وقتی امکان دارد که در همان مورد مشابه باشد، در غیر این صورت اقدام متقابل منتفی خواهد بود. ولی در سازمان تجارت جهانی اقدام متقابل در سه نوع اقدام متقابل هم عرض، اقدام متقابل مشابه و اقدام متقابل متفاوت پیش‌بینی شده است. مقررات تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلافات نظام نوینی را در شیوه‌های حل اختلاف و در بخش ضمانت اجراها ایجاد کرده است (پناهنده، ۱۳۸۹، ص ۱۰۹).

فرجام

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد:

- سازوکار حل و فصل اختلافات یکی از اساسی‌ترین تأسیسات ایجادشده در سازمان تجارت جهانی است و استحکام و جامعیت

ندارد، اما احکام بر اساس رویه گات ۱۹۴۷ صرفاً به موجب اجماع پذیرفته می‌شدند. بنابراین، یک کشور عضو می‌توانست با اعتراض مکانیسم حل و فصل اختلاف را مسدود کند. هم‌اکنون با توجه به آنکه سیستم رأی‌گیری در سازمان تجارت جهانی به صورت اجماع منفی است، کمتر آرای پدید می‌شود که توسط رکن حل اختلاف تصویب نگردد. لذا چنانچه دولتی تصمیم به ممانعت از تصویب حکمی داشته باشد، می‌باید نظر کلیه اعضای سازمان تجارت جهانی را با خود موافق و مساعد نماید. بنابراین در سیستم سازمان تجارت جهانی طرفین دعوا امکان بلوکه کردن تصمیمات اتخاذ شده علیه خود را ندارند.

- نظام حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی با بهره‌مندی از آیین کار منسجم‌تر از گات ۱۹۴۷، ستون اصلی سیستم چندجانبه تجاری را تشکیل می‌دهد. فرآیند سازمان‌یافته، منظم و دقیق مراحل رسیدگی به حل و فصل سریع اختلافات و حفظ توازن میان حقوق و تعهدات اعضا کمک قابل توجهی نموده است. برای مثال، دعاوی از زمان طرح تا صدور حکم اولیه از سوی هیئت رسیدگی نباید بیش از یک سال طول بکشد. در صورت تقاضای استیناف این مدت تا پانزده ماه افزایش خواهد یافت. در

دعاوی فوری زمان حل اختلاف سه ماه خواهد بود. از دستاوردهای سازمان تجارت جهانی رسیدگی سریع، عادلانه و مؤثر به حل اختلافات بین کشورهای عضو است این امر به نوبه خود امنیت، اطمینان و پیش‌بینی‌پذیری روابط تجاری بین‌المللی را افزایش خواهد داد.

- کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی متعهد به حل و فصل اختلافات تجاری خود از طریق سیستم چندجانبه و عدم استفاده از اقدامات یک جانبه هستند. به منظور جلوگیری از جنگ تجاری بین اعضا توسل به سیستم حل و فصل اختلافات بر اساس مقررات و رویه‌های تفاهم‌نامه حل و فصل اختلافات انجام می‌شود که کاملاً مبتنی بر قواعد و مقررات حقوقی است. این ویژگی موجب می‌شود کشورهای طرف دعوا نتوانند از روش‌های دیگر که ناقض موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی است یا سایر مراجع در مورد حل اختلافات فی‌مابین خود استفاده نمایند. اجباری بودن سیستم حل و فصل اختلافات سازمان تجارت جهانی سبب می‌گردد تا کلیه اعضا برای حل اختلافات به سیستم حل و فصل اختلافات این سازمان یعنی تفاهم‌نامه حل و فصل اختلاف مراجعه کنند. این امر نتیجه یکپارچگی

موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی به عنوان یک تعهد واحد و یکسان است.

تأثیر نظام حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی باید بر چارچوب ابعاد مختلف آن سنجیده شده و ارزیابی گردد. باید اذعان داشت که وجود الزاماتی مانند شفافیت در قواعد و تشریفات دادرسی در نظام حقوقی سازمان تجارت جهانی و انطباق آن با تغییرات و تحولات گسترده و رو به رشد تجارت جهانی در اثربخشی به ساز و کار حاکم بر حل و فصل اختلاف نقشی بی‌چون و چرا ایفا می‌نماید. به علاوه تقویت و ساماندهی توصیه‌های صادره در مرحله اجرای احکام و ایجاد وحدت در تفسیر قواعد و مقررات حقوقی در تحقق اهداف سازمان تجارت جهانی مؤثر و نتیجه‌بخش خواهد بود.

پانوشتها

۱. ماده ۳: اعضا تبعیت خود را از اصولی در مورد مدیریت اختلافات که قبلاً مواد ۲۲ و ۲۳ گات ۱۹۴۷ اعمال می‌شد و همین‌طور قواعد و رویه‌هایی که در این سند باز هم تکمیل شده یا تغییر یافته‌اند، قاطعانه ابراز می‌دارند. ۲- نظام حل اختلاف سازمان جهانی تجارت عنصر اصلی ایجاد اطمینان و قابلیت پیش‌بینی در مورد نظام تجارت چندجانبه است. اعضا تأیید می‌کنند که نظام مزبور در خدمت حفظ حقوق و تعهدات اعضا به موجب موافقت‌نامه‌های تحت پوشش و روشن

ساختن مقررات موجود در آن موافقت‌نامه‌ها طبق قواعد عرفی تفسیر حقوق بین‌الملل عمومی می‌باشد. توصیه‌ها و تصمیمات رکن حل اختلاف نمی‌تواند چیزی به حقوق و تعهدات مقرر در موافقت‌نامه‌های تحت پوشش بیفزاید یا از آنها بکاهد. - حل فوری وضعیت‌هایی که در آنها یک عضو تشخیص می‌دهد منافی که طبق موافقت‌نامه‌های تحت پوشش به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم نصیب آن می‌شود، بر اثر اقدامات عضو دیگر لطمه دیده است، برای کارکرد مؤثر و سازمان جهانی تجارت، حفظ تعادل درست میان حقوق و تعهدات اعضا جنبه اساسی دارد...

۲. شورای عمومی، عالی‌ترین رکن تصمیم‌گیری بعد از کنفرانس وزیران در سازمان تجارت جهانی است که درباره موضوعات روزمره و کارکرد این سازمان نظر می‌دهد. مقر این شورا در ژنو قرار دارد و معمولاً هر دو ماه یک بار تشکیل جلسه می‌دهد. شرکت‌کنندگان در جلسات شورای عمومی را نمایندگان همه اعضا معمولاً سفرا یا معادل آنها تشکیل می‌دهند. شورای عمومی مستقیماً به کنفرانس وزیران گزارش می‌دهد.

منابع فارسی

۱. اشمیتوف، کلایو. ام. (۱۳۹۰)، *حقوق تجارت بین‌الملل*، ترجمه اخلاقی، بهروز و دیگران، جلد دوم، انتشارات سمت.
۲. اپروانی، محمد جواد (۱۳۸۰)، *تجارت در آینده، درآمدی بر سازمان تجارت جهانی*، مؤسسه مطالعات پژوهش‌های بازرگانی.
۳. پورسید، بهزاد (۱۳۷۵)، «مروری اجمالی بر مکانیسم حل اختلاف در سازمان جهانی تجارت»،

اختلافات: نوآوری‌ها و ابداعات، در مجموعه مقالات همایش بررسی جنبه‌های حقوقی سازمان تجارت، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

۱۳. نمایندگی تام‌الاختیار تجاری ج. ا. ایران، (۱۳۷۳)، *خبرنامه رویدادها و تحولات سازمان تجارت جهانی*، تهران.

۱۴. نیکبخت، حمیدرضا (۱۳۸۲)، *نظام حقوقی سازمان تجارت جهانی، مجله حقوقی دانشگاه شهید بهشتی*، تهران.

۱۵. *کشورهای در حال توسعه و سازمان جهانی تجارت (گات)، فرصت‌ها و چالش‌ها* (۱۳۷۶)، چاپ اول، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

منابع لاتین

16. A WTO Secretariat, A HandBook On The WTO, *Dispute Settlement System*, (2006), Cambridge University Press.
17. Cameron, James (1999), *Dispute Resolution in the WTO, in International Law and The Hague, s 750th Anniversary*, Edited by W. P. Heere, T.M.C. Asser Press, The Hague, The Netherlands.
18. Davey, William J. (2005), *Implementation in WTO Dispute Settlement: An Introduction to the Problems and Possible Solutions*, *RIETI Discussion Paper Series* 05-E-013, March.
19. Hauser, Heins and Thomas A. Zimmermann, (2003), *The Challenge of Reforming the WTO*

در مجموعه مقالات همایش بررسی جنبه‌های حقوقی سازمان جهانی تجارت، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

۴. پناهنده، سید بهرام (۱۳۸۹)، *طریق رفع منازعات تجاری در نظام WTO*، تهران، انتشارات خرسندی، تهران.

۵. جکسون، خوان (تابستان ۱۳۸۲)، *گات و سازمان تجارت جهانی*، ترجمه قنبری جهرمی محمدجعفر، *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۲۸.

۶. دژم‌خوی، غزاله (۱۳۸۵)، *نظام حل و فصل اختلافات در سازمان جهانی تجارت؛ ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها*، چاپ اول، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

۷. رضایی، محمدتقی (۱۳۹۰)، *نظام حقوقی سازمان جهانی تجارت*، انتشارات میزان.

۸. صفایی، سیدحسین (۱۳۷۵)، *حقوق بین‌الملل و داوری‌های بین‌المللی*، چاپ اول، نشر میزان.

۹. فورگس، اریک کانال (۱۳۸۷)، *حل و فصل اختلافات در سازمان تجارت جهانی*، ترجمه بهزاد ساعدی بناب، انتشارات مجد.

۱۰. کدخدایی، عباس (۱۳۷۶)، «نگرشی بر ساختار حل اختلاف در سازمان تجارت جهانی»، *مجله حقوقی*، شماره ۲۱.

۱۱. مگی، آندره (۱۳۷۶)، «آیین حل اختلاف سازمان تجارت جهانی»، ترجمه محسن محبی، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی*، شماره ۷.

۱۲. ممتاز، جمشید (۱۳۷۵)، *تفاهم‌نامه سازمان جهانی تجارت راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل*

- on International Economic Relations, December.
27. Pescatore, Pierre (1993), the GATT Dispute Settlement Mechanism: Its Present Situation and its Prospects, *Journal of International Arbitration* 10 (1).
28. Petermann (1994), The Dispute Settlement System of WTO and The Evolution of GATT Dispute Settlement since 1948, *Common Market Law Review* 6, Vol 13.
29. Qureshi, Asif H. (1999), *International Economic Law*, London Sweet and Maxwell.
30. Shedd, Daniel T., Brandan J. Murill and Jane M. Smith (2012), *Dispute Settlement in the World Trade Organization (WTO): An Overview*, Congressional Research Service.
31. Stoll, Peter-Tobias, and Arthur Steinmann (1993), *WTO Dispute Settlement: The Implementation Stage*, Max Planck UNYB 3.
32. Van Den Bossche, Peter (2006), *WTO Dispute Settlement, the Law and Policy of the World Trade Organization*, Cambridge University Press.
33. Vermulst, Edwin & Bart Driessen (1995), An Overview of the WTO Dispute Settlement System and its Relationship with the Uruguay Round Agreements, *Journal of World Trade*, Vol.29, No. 2.
- Dispute Settlement Understanding, *in Intereconomics-Review of European Economic Policy*, Vol. 38, No.5, September/October.
20. Jackson, John H. (1995), *The World Trade Organization: Watershed Innovation or Cautious Small Step Forward*, in the World Economy, Blakwell Publishers Ltd, Oxford.
21. Komuro, Norio (1995), The World Dispute Settlement Mechanism, Vol .2, No.4, *Journal of World Trade*.
22. Lida, Keisuk (2004), Is WTO Dispute Settlement Effective, *Global Governance* 10.
23. Marceau, Gabrielle (1995), Transition from GATT to WTO, A Most Pragmatic Operation, *Journal of World Trade*, Vo.29, N0.4.
24. Matsushita, Mitsu, J. Schoenbaum, Thomas and C. Mavroidis Petros (2006), *The World Trade Organization, Law, Practice and Policy*. Second Edition, Oxford University Press.
25. McGovern, Edmond (1995), *International Trade Regulation*, Exeter, Globefield Press.
26. Narayanan, S. (2003), Dispute Settlement Understanding of the WTO: Need for Improvement and Clarification, *Working Paper*, No.117, Indian Council for Research

34. Wang, Lei (1995), Some Observations on the Dispute Settlement System in the World Trade Organization, *Journal of World Trade*, Vol.29, No.2.

www.csr.ir

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مرکز تحقیقات استراتژیک